

Horgász Csaba: Demokratikus iskolák – egy pszichoanalitikus széljegyzetei

július 18, 2014

Alapvetően egyetértek valamiféle iskolai „önkormányzat” szükségességével. Az egészséges személyiségfejlődés és nevelés feltétele bizonyára az, hogy a gyerekek számára lehetőséget kell adni a saját életükbe való beleszólásra, az őket érintő szabályok aktív alakításában való részvételre. Tökéletesen egyetértek, hogy demokráciára nem lehet *oktatni* a gyerekeket, ezt csak a demokratikus működés példáján lehet *megmutatni*, *éreztetni* velük.

Toleranciára, a másik szempontjainak figyelembe vételére, szolidaritásra senkit sem lehet oktatni, ezeket az értékeket csak megtapasztalni lehet. A nevelőknek kizárólag akkor van esélyük a gyerekek demokratikus értékekre való szocializálására, ha *demokratikus légkört teremtenek* az iskolában. De tovább megyek: a gyerekek akkor fogják megszeretni a tanulást, ismeretszerzést, akkor lesznek nyitottak a világ iránt, ha emberszámba veszik őket, ha ők is számítanak, ha a tanárok meghallgatják őket és figyelnek az érzelmi szükségleteikre, érzéseikre, és ez által érzelmi biztonságot nyújtó, valódi közösségben érezhetik magukat! Ha figyelembe veszik a szükségleteiket, és jól érzik magukat, akkor lesznek kíváncsiak arra, amit az – ez által – „referencia-személyekké” váló tanárok mondanak (tanítanak) nekik!

A hagyományos iskolák légköre akadályozza a demokratikus értékek érvényesülését: a gyerek „alattvaló”, akinek egyetlen

dolga, hogy idomuljon, hagyja magát a rossz pedagógiai elvek és módszerek (számonkéréssel való megfélemlítés, kognitív hangsúly, a gyerekek nézőpontjának figyelmen kívül hagyása az ismeretszerzés terén is, stb.) által megerősokolni. A pedagógusoknak is sok-sok segítségre, képzésre, szemléletformálásra lenne szüksége – elsősorban a pszichológiai kultúra, lélektani tudás és érzékenység, kommunikációs készségek, rugalmasság, szempontváltásra és empátiára (mentalizációra) való képesség és autonómia terén. Nem könnyíti meg a helyzetet, hogy a kormányzat az antidemokratikus centralizációjával (KLIK) maga is alattvalóként kezeli, megfélemlíti és megalázza (értékelési rendszer, portfólió) a pedagógusokat, elnyomja autonómiájukat (tankönyvrendelet, pedagóguskar). Az iskola minitársadalom, amely leképezi az osztályszámban zajló jelenségeket.

Az iskolai demokrácia *alapelveivel* (a gyerekek szükségleteit ugyanúgy figyelembe kell venni, mint a felnőttek elvárásait, ennek tehát teret kell biztosítani az iskola működésében) tehát teljesen egyetértek. Viszont, a megvalósítással kapcsolatban azt gondolom, hogy egy kicsit több pszichológiai gondolkodás csiszoltabbá és hatékonyabbá tehetné a rendszert.

Nehezen tudok egyetérteni Neill azon álláspontjával, mely szerint ő „nem akarja megmondani, hogy ki legyél”. Félrevezetőnek tartom az „én akarom megmondani, hogy te ki legyél, vagy hagylak annak lenni [azzá válni?], ami benned van” ellentétpár szembeállítását. Azt gondolom ugyanis, hogy nem lehet *nem nevelni*, akármennyire szeretné is a felnőtt elkerülni, hogy megmondja a gyerekeknek, hogy ki legyen. Egy mélyebb, lélektani szinten ez nem lehetséges! A gyerek számára a felnőtt minden körülmények között *azonosulási minta* marad: magába építi (internalizálja) a felnőtt példáját, és akarva-akaratlan, átveszi annak értékrendjét.

Sommerhill esetén például azt, hogy a nevelők nem kívánják akaratukat a gyerekre erőltetni, szabadságot adnak a gyerekközösségnek, hogy önmagát szabályozza. A felnőtt

felvállalt értékrendje az, hogy demokratikus jogokat biztosít a gyerekeknek, amit a hozzáállásával folyton meg is üzen neki. Ezzel valójában mégiscsak „megmondja” a gyerekeknek, hogy mi a „helyes”, ki is legyen, milyenné is váljon: demokratikus, másokat figyelembe vevő, nem elnyomó személyiséggé. Nem elhanyagolható tényező, hogy ezt az értékrendet mégiscsak a felnőtt közvetíti a gyerek felé, ami jól is van, hiszen ő az érettebb, tapasztaltabb és erősebb. Ezért önámításnak érzem, amikor a sommerhilli nevelő úgy tesz, mintha gyerek és felnőtt egyenlő lenne. Nem az, hiszen a kereteket a felnőtt hozza létre, és ebben a felnőtt értékrendje érvényesül és határozza meg a gyerekek lehetőségeit. Ezzel nincs is semmi baj, csak azt gondolom, hogy ezt érdemes tudatosítani, kimondani, felvállalni, és a következményeit beépíteni a demokratikus iskolák koncepciójába. Ez sokkal átláthatóbb, egyértelműbb, és ez által kezelhetőbb viszonyokat teremtene a demokratikus iskolák ideológusai és kritikusai számára is.

Ez felveti a kérdést, hogy ha mindig a felnőtt van „előbb”, ő határozza meg a kereteket, ő az erősebb, rajta múlik, milyen körülményeket biztosít a gyerekeknek, tehát ha a gyerek és felnőtt viszony *aszimmetrikus*, mit is értünk valójában gyerek és felnőtt közötti *demokrácián*? Létezik egyáltalán gyerek és felnőtt között demokrácia? Azt gondolom, a szó teljes értelmében aligha! Nem félrevezető-e akkor a „demokrácia” szó használata, és nem lenne-e érdemes pontosítani, mit is képvisel *valójában* a „demokratikus” iskola, és ennek megfelelő kifejezéssel jellemezni azt?

Lélektani szempontból, miért is nem létezhet valódi demokrácia felnőtt és gyerek között? A valóság az, hogy a felnőtt van előbb, ő gondoskodik a gyerekről, ő felelős érte, ő szocializálja a saját (és a társadalom) normáira – ezért joga és kötelessége a gyereket irányítani és korlátozni. A felnőtt azért teheti meg mindezt, mert érettebb, tapasztaltabb, erősebb, rendelkezik a világ alakításának képességével. A gyermek viszont éretlen, képességei kialakulatlanuk,

ismeretei, ítélőképessége korlátozottabbak, csekélyebb eszköztárral rendelkezik az önérvényesítésre – rá van utalva a felnőttre. Könnyen belátható, hogy ilyen körülmények között nem lehet teljes demokrácia felnőtt és gyerek között. És ha a demokrácia nem teljes, akkor nincs is!

Legalábbis, bizonyára nem ezzel a szóval kellene jellemezni azt, ami viszont mégis van. Mert valóban, van *valami* a „demokratikus” iskolákban, ami jó dolog, és ami más, mint a tekintélyelvű iskolákban. Ez a dolog talán éppen az, hogy zsigerből elutasítja a tekintélyelvű iskolák elnyomó hozzáállását! Nem biztos azonban, hogy gyerek és felnőtt viszonylatában az *elnyomás* ellentéte a *demokrácia*! Ráadásul, a szó használatának nem kívánatos mellékhatásai is lehetnek: például, az ott dolgozó tanárok maguk is könnyen félreérthetik, mit is csinálnak, ami bizonyos esetekben konfúzus gyakorlatot (például, a beavatkozás hiánya ott, ahol erre mégis szükség lenne) eredményezhet. Vagy azok a kívülállók, akik nem hisznek a gyerekek felnőttekkel való egyenrangúságában (ahogyan én sem), az egész modellt sommásan elvethetik, anélkül hogy felismernék a fontos üzenetét!

Hogyan lehetne ezek után pontosítani, vajon mire is hívja fel Neill demokratikus iskolája a figyelmünket? A hagyományos iskolák pedagógusai a gyerekek *idomítására* vannak kiképezve: azt várják tőlük, hogy „betörjék” tanítványaikat a rendszerbe, hogy szófogadó, jól tanuló, engedelmes alattvalókká váljanak, egyéniségükkel, eredetiségükkel, „másságukkal” ne zavarják az oktatás „rendes” menetét. A hagyományos oktatáspolitiká akarva-akaratlan, elnyomja a gyermek érzéseit, nem vesz tudomást a gyerekek érzelmi szükségleteiről, az egészséges személyiségfejlődés életkori sajátosságainak követelményeiről. Ha a gyerekek úgy érzik, hogy ők nem számítanak, joggal érzik rosszul magukat az iskolában. Elkerülhetetlen önértékelésük, igazságérzetük, autonómiájuk sérülése.

A Waldorf-iskolák talán annyiban próbálnak ez ellen tenni, hogy több teret engednek a gyerekek egyéni fejlődési ütemének.

Nem látszik azonban, hogy ez a rendszer több beleszólást engedne a gyerekeknek az iskolai élet alakításába, hogy valóban figyelembe venné az egyes gyerek véleményét. „Jobban akarja tudni” a gyerekeknél, mire van *nekik* szükségük, ahelyett, hogy egyszerűen megkérdezné őket.

Amennyire meg tudom ítélni, a demokratikus iskola talán annyiban jár a Waldorf-iskolák előtt, hogy magukat a gyerekeket is megszólítja. A „gyűlések” teret biztosítanak a gyerekek számára, hogy megfogalmazhassák saját nézőpontjukat, véleményüket, igényeiket, ahol a közösség (a tanárokat is beleértve) az ő „igazságukat” is figyelembe veszi, sőt, teljesen rájuk is bízva a társas élet kérdéseiben való ítélkezést és döntéshozatalt. Ha csak a mondat első fele lenne igaz, teljesen egyet tudnék érteni ezzel a megközelítéssel: a gyerekek teljes mértékben fogalmazhassák meg érzéseiket, véleményüket, teljes mértékben hangozhat el a nézőpontjuk!

Ami a „sőt” után van, azzal azonban már nem tudok egyetérteni. Lélektani szempontból a felnőtt nem ruházhatja át a gyermekre (sem a gyerekközösségre, amelyben a felnőtt szava is csak egy a sok közül) a döntéshozatal felelősségét! Csak ismételni tudom, miért is nem: a felnőtt helyzeti előnnyel rendelkezik, sok olyasmint tud, amit a gyerekek még nem tudnak, nem tudhatnak. Ezért az ő feladata a nevelés, a gyerekek ismereteinek gyarapítása, világlátásának, szocializációjának egyengetése. A felnőtt nem foszthatja meg a gyereket attól, hogy tudását, élettapasztalatát, „bölcsességét” a gyerek rendelkezésére bocsássa. A helyes döntések meghozatalához minderre szükség van. Nem csak kötelességmulasztás, hanem ésszerűtlenség is lenne, ha a felnőtt hagyná, hogy a gyerekek hibás döntéseket hozzanak, hogy aztán saját hibáikból tanulhassanak. Erre nincs elég idő! Az emberiség azért tud fejlődni, mert kitalálta a pedagógiát, azaz az évezredek alatt felhalmozott tudás és tapasztalat gyors átadását a fiatalabb nemzedékeknek. Ha a felnőttek arra várnának, hogy a gyerekek mindenre maguktól jöjjenek rá, megállna a fejlődés... Ráadásul,

a teljes felelősségvállaláshoz nem csak tanulásra, hanem érésekre is szükség van: a gyerekek számos képessége csak felnőtt korokra tud teljes mértékben kifejlődni vagy megszilárdulni. Szociális téren ilyenek például a valóságérzék, a racionális gondolkodás, a decentralálás (azaz a másik szempontjainak teljesebb mértékű figyelembe vétele), a mentalizációs képesség (a saját érzésvilágukban való tájékozódás, és a mások „lelkében olvasás” képessége). Ezért a felnőtteknek dolga, hogy a gyerekek szempontjainak megismerésével és figyelembe vételével ők hozzák meg a gyerekekre vonatkozó döntéseiket.

Abban a formában, ahogyan a Sommerhillről szóló filmben az iskolai élet megjelenik, a felnőttek jelenlétét (a „demokratikus” gyűléseket is beleértve) *laissez fair*-nek látom: a felnőttek nem teszik a dolgukat, nem élnek a tapasztalt vezető és gondviselő szerepéből adódó kötelezettségeikkel, a döntéshozatal felvállalásával. Mindezt a nem létező „demokrácia” jegyében. Ebben én valami alapvetően felelőtlen „álszentséget” érzek.

Ezzel szemben, a lélektanilag megalapozott, helyes hozzáállást abban látom, hogy a felnőtteknek igenis fel kell vállalniuk a felelős nevelő szerepét, aki irányítja a gyerekeket, megmondja nekik, mit tart helyesnek, és mit vár el tőlük. Ezt azonban úgy kell tennie, hogy meghallgatja a gyereket, megérti a nézőpontját, felfogja az érzelmi szükségleteit, és mindezeket figyelembe véve, gondoskodóan, a gyermek javára hozza meg a *saját*, gyerekekkel kapcsolatos döntéseit. A döntéseket minden körülmények között a felnőtteknek kell meghozniuk – ezért felnőttek, nevelők, azaz *gondviselők!* Nincs demokrácia, de erre nincs is szükség, ha a felnőtt képes a fejlett mentalizációra (azaz, a gyerek szempontjainak érzékeny felismerésére), ha teret enged a gyermek önkifejezésének, és teljes mértékben figyelembe veszi a gyermeki nézőpontot és érzelmi igényeket.

Azt gondolom, ezzel bizonyára maguk a gyerekek is

egyetérténekek, hiszen csak ebben az ideális esetben érezhetik igazán biztonságban magukat. A *laissez faire* nevelés ellenben szorongáskeltő, mert a döntések áthárításával szükségtelenül nagy felelősséget tesz a gyerek vállára. A gyerekeknek „elég jó” szülőkre van szükségük, akik megértik őket, ugyanakkor felelősséget is vállalnak értük, azaz meghozzák az őket érintő (nem demokratikus) döntéseiket.

Természetesen, nagyon sok múlik azon, hogy a szülők/nevelők/pedagógusok milyen mértékben képesek „eltalálni”, megérteni a gyerekek valódi érzelmi szükségleteit, és méginkább figyelembe venni ezeket. Ez azonban az egész emberiség fejlődésén, ismereteinek gyarapodásán is múlik. Ma már bizonyára sokkal többet tudunk és érzékelünk a gyerekekből, mint mondjuk kétszáz évvel ezelőtt. De önmagunkról és általában véve a lelki működésről is – például, többek között, a pszichoanalízis kialakulása és fejlődése révén. Bizonyára még ennek ellenére is sokat hibázunk, vétünk gyerekeink optimális nevelésének követelményei ellen. Ezt azonban tudomásul kell vennünk, nem ugorhatjuk át saját korlátainkat. És legfőképpen, ez nem jelentheti azt, hogy a felnőttek kiengedhetik a nevelés kontrollját a kezükből, és a gyerekek kezébe adhatják. Azért, mert nem csináljuk jól, még nem ágálhatunk az ellen, hogy nekünk kell csinálni! Ez a gyerekek szükségleteinek félreértése lenne. A gyerekeknek nem demokráciára van szükségük, hanem arra, hogy a felnőttek megértsék őket, jól bánjanak velük, és biztonságot nyújtsanak számukra.

Néhány szó a békés iskolákról

A békés iskolák megközelítés kevésbé határozza meg, milyen formában kellene működnie az iskoláknak. Inkább csak azokat a lélektani alapelveket rögzíti, amelyeknek meg kell valósulnia az iskolák életében. A legfontosabb elv a *mentalizáció* fejlesztése: ez komplex fogalom, amelybe beletartozik a gyerekek önismeretének, öntudatosságának elmélyítése, az önkontroll, a mások személyként észlelése, és az empátiára

való képesség kifejlesztése. Ezek a képességek teszik lehetővé, hogy öntudatos, autonóm és felelős személyekké váljanak, akik képesek magukat másokban felismerni, és ez által felelősséget vállalni társaikért. Ha önmagukhoz hasonló embernek látják társaikat, akkor bántalmazni sem fogják egymást. A felnőttekben ugyanezeknek a képességeknek (összefoglalóan: a fejlett mentalizációra való képességnek) kell kialakulnia ahhoz, hogy bele tudják élni magukat a gyerekek lelki világába, felismerjék önmagukat bennük, és ez által megértsék őket (szükségleteiket, érzéseiket). Ha erre képessé válnak, nem fogják tudni elnyomni vagy bántalmazni a gyerekeket, mert ez olyan lenne, mintha saját magukat bántanák.

Mellesleg, álláspontom szerint, ugyanezek a kritériumai a demokratikusan működő személyiségnek általában véve is. A demokráciát személyiségfejlesztéssel, a mentalizációra való képesség elmélyítésével lehet megalapozni. A demokráciát autonóm individuumok képesek csak kialakítani, fenntartani és működtetni, ehhez viszont fejlett, mentalizációra képes személyiségekre van szükség. A békés iskolák célkitűzése éppen ez: a mentalizáció fejlesztése a tanároknak és a gyerekekben, illetve az iskolai közösségek szintjén.

A szerzőről:

Horgász Csaba pszichoanalitikus, szakpszichoterapeuta, klinikai szakpszichológus. Egyik fő kutatási területe az iskolai agresszió. További olvasnivalók a Békés Iskolák Portálon és a Facebook-os Békés Iskolák közösségi oldalon.